

Філософія виникла не так давно. В 8 ст. до н.е. одночасно в трьох місцях нашої планети відбуваються певні зміни в свідомості людей, які призводять до виникнення філософії. Що це за зміни? Історики вважають, що в цей період відбувається справжня культурна революція. Її суть полягає, якщо дуже коротко, ось в чому: в прадавніх суспільствах елементарною одиницею, яка визначала особливості мислення тогочасної людини, був колектив (сім'я, плем'я, рід), у період культурної революції 8-6 ст. до н.е. людство починає шукати опору в принципі індивідуальності. Тоді були зроблені перші кроки у цьому поступі, що триває і досі. Соціальні революції, релігійні реформи, виникнення теоретичного мислення, розвиток економічного обміну – складові цього процесу.

Як ці події відбувалися в Стародавній Греції? В 7-6 ст. тут з'являється небувала форма суспільного життя: міста-держави (поліси), якими управляють самі вільні громадяни. Зникає значущість стану жерців: тепер це всього лише виборна посада, а не велика духовна влада. Втрачають свою владу і аристократи: не походження, а особисті якості і гідність роблять людину шанованою. З'являється новий тип людини, ще невідомий історії. Це людина, яка дорожить своєю незалежністю і індивідуальністю, бере на себе відповідальність за прийняття рішення, пишається своєю свободою і зневажає "варварів" за рабство, лінь і неосвіченість. Людина, яка цінує

багатство, але поважає лише тих, хто здобув його власною працею. Нарешті, людина, що вище від багатства ставить славу, мудрість і відвагу.

Звичайно, не можна забувати, що греки демократичного полісу багато втратили. Не стало влади царя, авторитету вікових традицій, здавна встановленого громадського порядку. Все доводилося робити самим. У тому числі – мислити за допомоги власного розуму. Але і тут греки виявилися великими винахідниками. Вони перейшли від міфологічної картини світу до раціональної, від міфу до логосу. Грецьке слово *logos*, як і близьке йому латинське *ratio*, значить, крім іншого, - "міра", "пропорція". Те, що міра - це щось корисне і потрібне продавцеві, покупцеві, землеміру, знали завжди. Але греки відкрили, що можна власне виміряти не лише "земне", але й "небесне". З цього відкриття і починається філософія.

Саме життя змушувала греків бути раціоналістами. Господар повинен привести в порядок своє господарство, майстер повинен мати план своєї роботи, купець повинен гарно рахувати. Про політику і говорити нічого: йому потрібно бачити цілі, знати зв'язок причин і наслідків, вміти логічно довести свою правоту на зборах і переконливо спростувати судження опонента. В архаїчних суспільствах, що не знали свободи і ініціативи, в цьому не було потреби.

Оволодівши у повсякденному житті такий чудовий інструмент, як раціональність, греки зробили крок далі. Вони застосували його вже не до

світу людських турбот, а до тих сфер, які раніше вважалися таємницями природи і богів. І тут греки зробили велике відкриття. Все у світі зроблено з певного матеріалу за певним планом - так стверджували стародавні міфи. Але греки виявили, що боги зберегли сліди своєї присутності в формі, а не в матеріалі. Значить, людська думка може зробити крок за межі досвіду через оволодіння формою, через пізнання форми.

Мабуть, давньогрецька цивілізація унікальна за своєю пристрасстю до форми. Згадаймо, як багато нового народилося завдяки цьому. Наука вперше з'являється не тільки як корисна інформація, але і як формальна теорія, тобто як таке знання, яке прагне побачити предмет "як він є сам по собі", поглянути на нього очима Бога, а не обмеженим і корисливим поглядом людини (особливо це помітно при порівнянні давньогрецької і єгипетської математики). Формою для поведінки громадянина стає чітко визначений, всім відомий і для всіх обов'язковий закон. Зручною формою економічного обміну стають гроші. Алфавітна писемність виявляється найбільш гнучкою формою передачі інформації. Величезну роль у давньогрецькій культурі набуває гра, яка, якщо порівняти її з "серйозними" заняттями, - всього лише імітація їх форми. Але греки, очевидно, розуміли, що гра не меншій мірі, ніж праця (а може бути, і в більшій), творить людину. Всілякі спортивні, інтелектуальні та культурні змагання (Олімпійські ігри, змагання поетів і драматургів, диспути мудреців) створювали такі небувалі доти цінності, як

культ слави, задоволення від подоланням труднощів, владою над природою, розширенням можливостей людини. Дух змагання проник навіть у мистецтво та політику.

У цьому ряду можливостей, відкритих завдяки новому розумінню форми, слід помістити і філософію. Спочатку (VI-V ст. до н. е.) вона ще нерозривно пов'язана з наукою. Тісний і її зв'язок з релігією, особливо з орфіками, які напружено прагнули відкрити таємницю особистого безсмертя і сенсу людського життя. Легко помітити близьку спорідненість філософії з мистецтвом, особливо з трагедією і лірикою, які, по суті, ставили філософські питання в образній формі. Цікаво поява такого персонажа, як "мудрець". Це не жрець і не пророк, а просто "один з нас", але який глибше розуміється у повсякденному житті і формулює це розуміння у пам'ятних висловах. Вочевидь, мудрості визначається як земна, а не небесна гідність.

Поступово з'ясувалося, що у всіх цих різноманітних проявах мудрості є щось спільне і спроможне до самостійного існування. Таким чином почалося відділення нової дисципліни і від релігійного світогляду, і від науки.

Наука - це знання, але воно спирається на точні методи і досвід, відкритий в різноманітних явищах. Людині ж важливо знати, що ховається за явищами, який сенс світу і людського існування в ньому. А відповідь на це питання не можна знайти в окремих явищах, як не можна зробити так, щоб частина стала цілим. Більш того, навіть межа між тим, що може стати явищем, і тим, що

ніколи не "з'явиться", заздалегідь не відома, і тому людина, яка просто забажала би з остраху чи скромності змиритися перед вічними загадками буття, не зможе дізнатися, де їй треба зупинитися: їй довелося б самій провести цю межу. Тобто, якщо хтось не хоче виходити за рамки суворої науки, він повинен взяти на себе роль філософа. Щоб придбати самостійність, новій дисципліні треба було відповісти на питання: чи може думка, не втрачаючи своєї раціональної суті, але в той же час переступаючи межі можливого досвіду, своїми силами пізнати таємниці дійсності? Іншими словами, треба було знайти джерело істини в самій думці, а не тільки в поєднанні думки з фактом, як зазвичай це робить наука.

Уявімо собі, що перед нами нескінченний ряд всіх можливих фактів і інший нескінченний ряд - всіх можливих думок. Чи треба уявляти собі ці ряди паралельними або можна знайти точку їх перетину, тобто таку думку, яка сама по собі була б буттям, сама собі була б фактом, а отже - не в змозі була б помилятися? І перші філософи з подивом виявляють, що в деяких випадках думка ніби торкається до самої реальності і набуває право відповідати на питання, що здавалися раніше недоступними простим смертним.

Піфагор досліджуючи природу числа, розуміє, що математичні числа і фігури невведені з явищ природи: їх там просто немає. Але в той же час їх не можна видумати - "в голові" їх теж немає, інакше можна було б довільно вигадувати закони математики. Значить, думка про числа - це як би вікно в

інший світ, який за певних умов відкривається нашому розуму. І Піфагор будує на основі цього відкриття своє знамените вчення, де через таємниці числа пояснює устрій космосу, суспільства і посмертну долю душі.

Парменід в пошуках самої незаперечною ідеї виявляє, що ідею "буття є, а небуття немає" не можна перемогти ніякої критикою. Значить, тут думка і факт - одне і те ж. І Парменід через ідею абсолютного буття пояснює устрій світу істини і світу ілюзії. Геракліт ставить під сумнів звичайну мудрість вчених і невчених людей і питає: а що, якщо не речі передують словами, які повинні всього лише позначати речі; що, якщо на початку було Слово, яке завжди і скрізь одне й те саме, а речі - лише втілення цього Слова в тому чи іншому матеріалі? І Геракліт через Слово і його структури пояснює світ і закони його перетворень.

Звичайно, відразу ж з'ясувалося, що відкриття, переконливі для їх авторів-філософів, далеко не всім здаються беззаперечними. Народження філософії сучасники зустрічають вельми скептично. Не вступаючи в суперечку з її критиками, відзначимо лише, що з тих пір філософія вперто відтворює свій спосіб мислення в різні часи і в різних країнах, доводячи тим самим, що вона чогось потрібна. Можна додати, що постійно оскаржують і інші великі винаходи грецької цивілізації - наприклад, демократію. Така вже доля всього, що змушує нас вийти за звичні рамки існування.

Слово "філософія" виникло, мабуть, як самоназва цієї нової дисципліни (за деякими відомостями, його ввели піфагорійці). Варто задуматися над його змістом. Людину великих знань і розуму називали в ті часи зазвичай "софос", тобто мудрець, людина, що володіє "софією" - мудрістю. "Філософія" ж буквально означає "любов до мудрості". Мудрістю - вирішили вони - наділені боги, і якщо вони не дарують її людям за своїм бажанням, то варто починати самим, і до того ж починати спочатку. Філософія, отже, виникла не стільки від надлишку знань, скільки від принципового усвідомлення їх обмеженості: криза старого міфологічного мислення викинула людини із затишного осмисленого світу, але почуття гідності, народжене новою епохою, поставило філософське питання: "Що можна знати, якщо знання не дано ззовні? "

Філософія, ледь виникнувши, пройшла великий шлях. За якихось 225 років - від першого твору Анаксимандра (547 рік до н.е.) до смерті Аристотеля (322 рік до н.е.) - вона створила основні системи і теорії, які відіграють і донині роль зразків. Прийнято вважати, що перші філософи з'являються в Мілеті, квітучій грецькій колонії на узбережжі Малої Азії. Фалес і його учні намагаються пояснити світ як перетворені форми однієї первісної стихії. Вони відкривають так званий **"космологічний"** період античної філософії, ідея якого була така: існує безособовий світовий порядок - космос, - що змушує певну речовину в замкнутому всесвіті нескінченно проробляти один і той же шлях від початкового єдності через різноманіття проявів знову до єдності.

Осягнувши закон цього порядку, ми отримуємо ключ до всіх таємниць природи і людини.

Вище згадувалися деякі тлумачення космічного закону: "логос-слово" Геракліта, "буття" Парменіда, "число" Піфагора. Були й інші знамениті відповіді: "любов-ворожнеча" Емпедокла, "розум" Анаксагора, "атом" Демокріта. Зазвичай, при цьому закон космосу не відрізнявся від першоречовини, яка було основою космосу. Наприклад, першовогонь і логос у вченні Геракліта - дві сторони одного і того ж принципу; число у вченні навчанні Піфагора - це і елементарна частинка світу, і його закон.

Незважаючи на глибину і геніальні прозріння цих перших філософських вчень, вони досить швидко стикаються з сильною опозицією.

Перший криза грецька філософія переживає, коли з'являються професійні вчителі мудрості і риторики - "софісти". Починається новий період філософії - **"антропологічний"**. Ось його основна ідея: пізнати космос людина не може через свою обмеженість, але вона, на щастя, і не повинна цього робити, оскільки живе у своєму людському світі, де сама задає закони. Загального закону для світу, як стверджували деякі софісти, взагалі немає. Все відносно, крім творчої волі людини.

Ці нові настрої підірвали авторитет першої моделі філософського мислення з її прямолінійною упевненістю в магічній силі ідей. Зіткнулися два критерії

істини, дві точки відліку для руху думки: "космос" (вибір перших філософів) і "людина" (вибір новаторів-софістів). Необґрунтовані претензії на божественне всезнання, з одного боку, і скептичний відмова від пізнання істини - з іншого, привели філософію цього періоду в глухий кут.

З цього стану філософію вивів Сократ і його учні: Платон і Аристотель. Їх вчення про "ідеї" - це новий період, який більшістю вчених визнається вершиною античної філософії, її класикою. Сенс вчення в наступному: філософія повинна досліджувати не природу і не власне людський світ, а ідеальні прообрази того і іншого світу, які суть буття, пізнавані за допомогою особливого методу, названого Платоном "діалектичним". Після Платона і Аристотеля настав багатовіковий і складний "елліністичний" період розвитку античної філософії, але магістральні шляхи вже були знайдені, і наступна духовна революція Середземномор'я була пов'язана не з філософією, а з народженням нової релігії.

Семінарське заняття

1. Усталена періодизація античної філософії
2. Досократичний тип філософствування, специфіка його світобачення
3. Феномен мудреця. «Сім мудреців» давньої Греції
4. Афіньський законодавець Солон: філософ, поет і політичний діяч
5. Філософія Фалеса
6. Філософія Анаксимандра
7. Філософія Анаксимена
8. Піфагор і піфагорейці
9. Піфагор і музична антична естетика

- 10.Філософія Парменіда
- 11.Філософія Геракліта
- 12.Філософія Демокріта
- 13.Філософія Анаксагора.
- 14.Софісти. Їх історичне значення
- 15.Протагор – найвідоміший із софістів

ЛІТЕРАТУРА

1. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Пер. М. Л. Гаспарова. М.: Мысль, 1986
- 2.Філософія: Навч. посіб.; За ред.. І.Ф. Надольного. – К., 2004
- 3.Філософія. Курс лекцій: Навч. посібник / Бичко І.В., Табачковський В.Г., Горак Г.І. та ін. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1994.
4. Філософія. Хрестоматія (від витоків до сьогодення) : навч. посіб. / за ред. Л. В. Губерського. – Київ : Знання, 2012. – 621 с